

УДК 334.(477)

Г. М. Запша,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

Г. І. Дідур,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

G. Zapsha,

Ph.D in economic sciences, associate professor, the head of management and marketing department,
Odesa state agrarian university

G. Didur,

Ph.D in economic sciences, associate professor, the head of management and marketing department,
Odesa state agrarian university

HOUSEHOLDS IN THE AGRICULTURAL PRODUCTION REGIONS OF UKRAINE

Проведено аналіз тенденцій зміни частки виробництва валової продукції сільського господарства господарствами населення в розрізі регіонів України за період з 1990 — 2013 роки. На основі виявлених суттєвих структурних зрушень в частках основних виробників сільськогосподарської продукції проведено періодизацію розвитку господарств населення. Зроблено висновок, що закладений в процесі ринкових трансформацій потенціал господарств населення з середини першого десятиріччя поточного століття був вичерпаний, потребуючи нових підходів щодо їх розвитку. Доведено, що розвиток господарств населення в сільській місцевості визначається низкою регіональних чинників, серед яких регіональна політика щодо підтримки малих форм господарювання на селі. Запропоновано організаційно-економічні напрями посилення виробничої та комерційної функції домогосподарств в сільській місцевості з урахуванням сукупності економічних, соціальних, природно-кліматичних та інших регіональних факторів впливу.

The analysis of trends of changes of the share of gross output of agriculture by households in terms of regions of Ukraine for the period 1990 — 2013 years is made. The periodization of the development of households was done basing on the identified significant structural changes in the shares of the major producers of agricultural products. It is concluded that the potential of households that was laid in the process of market transformation from the middle of the first decade of the current century has been exhausted, requiring new approaches to households' development. It is proved that the development of households in rural areas is determined by a number of regional factors, among which regional policy to support small rural businesses. It's proposed organizational and economic ways of increasing production and commercial functions of the households in rural areas including the totality of economic, social, climatic and other regional factors of influence.

Ключові слова: господарства населення, аграрне виробництво, сільське господарство.

Key words: farm population, agricultural production, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Загострення соціально-економічних проблем аграрного сектору економіки в регіонах України в процесі трансформації відносин власності актуалізує потребу подальшого науково-прикладного опрацювання тенденцій розвитку різноманітних господарюючих суб'єктів в сільському господарстві, серед яких особливе місце займають господарства населення. Їх соціально-економічне значення визначається вагомих вкладом у забезпечення потреб країни у продовольстві, функцією джерела отримання продуктів харчування та додаткових грошових надходжень для сільських сімей, роллю оберегу культурних традицій та морально-етичних цінностей сільських жителів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх публікацій вказує на прискіпливу увагу науковців до проблем функціонування господарств населення.

В опублікованій у 2011 році монографії І.В. Прокони та Т.В. Беркути [1] проведено комплексне дослідження господарств населення в структурі національної економіки, вивчена диференціація господарств населення в залежності від наявних виробничих ресурсів, характеристик виробництва, територіальних відмінностей. Авторами опрацьовані напрями подальших трансформацій особистого сектора сільського господарства, серед яких особливе значення відводиться інституціональним засадам функціонування господарств населення в ринкових умовах, розвитку державних механізмів підтримки малих форм господарювання в аграрній сфері.

Обґрунтуванню необхідності "сприяння та підтримки аграрної діяльності господарств населення" [2, с. 18] присвячена стаття Б.Й. Пасхавера. На основі глибокого аналізу динаміки ресурсного забезпечення, структурних зрушень у витратах та доходах сільських домогосподарств вчений робить оптимістичні прогнози стосовно посилення ринкової активності сільських домогосподарств

та наголошує на необхідності "законодавчо-організаційних заходів щодо вдосконалення збутового механізму для ... зростаючої товарної маси" сільськогосподарської продукції домогосподарств [2, с. 25—26].

Підкреслюючи необхідність оптимального співвідношення малого, середнього та великого агробізнесу в контексті розвитку економічного потенціалу різних форм господарювання, Макаренко П.М. та Мельник Л.Л. відзначають важливість соціальної функції малих агроструктур та потребу в державному сприянні їх якісному розвитку [3, с. 96].

Автори наведених та інших наукових праць ґрунтовно вивчають соціально-економічну сутність господарств населення, їх вплив на формування макроекономічних показників сільськогосподарства України, опрацьовують механізми державної підтримки. Разом з тим, перспективи та напрями розвитку господарств населення на сучасному етапі аграрних перетворень визначаються і регіональними особливостями, залежать від дієвості територіальних органів державного управління та місцевого самоврядування щодо активізації малого підприємництва в сільському господарстві.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виходячи з викладеного, метою статті є аналіз структурних зрушень частки господарств населення в аграрному виробництві регіонів України, визначення регіональних факторів посилення виробничої та комерційної функції домогосподарств у сільській місцевості.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБґРУНТУВАННЯ

Господарство населення є сукупністю осіб, що спільно мешкають, які ведуть спільне господарство, несуть загальні витрати на утримання житла, продукти харчування та ін. До них відносяться особисті підсобні господарства, виробники сільськогосподарської продукції на присадибних, колективних садівничих, дачних ділянках, а також фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції. В період кардинальних соціально-економічних трансформацій в аграрній сфері господарства населення продемонстрували свою високу життєздатність, виконуючи істотну роль у продовольчому забезпеченні регіонів країни. Даний висновок підтверджує частка виробництва валової продукції сільськогосподарства господарствами населення за регіонами, динаміка якої наведена, згідно з даними офіційної статистики [4, с. 221] (табл. 1).

Оскільки співвідношення виробництва валової продукції сільськогосподарства сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення в часі є достатньо стійкими, то з метою ви-

явлення існуючих тенденцій період дослідження охоплює понад два десятиріччя. Аналіз наведених цифрових матеріалів показує наявність суттєвих структурних зрушень в частках основних виробників сільськогосподарської продукції. Якщо у 1990 р. за питомою вагою її виробництва в загальному обсязі господарства населення у 2,3 рази поступалися сільськогосподарським підприємствам, то в останні роки між ними має місце певний відсотковий паритет. Тобто за досліджуваний період частка виробництва валової продукції сільськогосподарства господарствами населення збільшилася на 16,4 відсоткових пунктів.

Поглиблені дослідження показують наявність трьох часових періодів, що відбивають різні за спрямуванням вектори розвитку частки господарств населення у виробництві валової продукції сільськогосподарства. Перший тривав з 90-х років минулого сторіччя до 2000-го року, протягом якого відбувалося неухильне зростання питомої ваги вартості продукції, виробленої господарствами населення. Другий охоплює початок 2000-го року до середини першого десятиріччя третього тисячоліття та віддзеркалює стабільне домінування частки населення в загальній вартості валової продукції сільськогосподарства країни.

Третій часовий період тривав з середини першого десятиріччя третього тисячоліття і подовжується на поточний період, що за динамікою характеризує поступове зниження питомої ваги валової продукції, яка виробляється господарствами населення, формуючи тим самим після 2010 року певний паритет з сільськогосподарськими підприємствами.

Маючи загальний позитивний тренд зростання частки виробництва валової продукції сільськогосподарства господарствами населення, в регіонах даний процес протікає неоднозначно. Так, за період дослідження питома вага валової продукції господарств населення збільшилася на 30 і більше відсоткових пунктів в АР Крим (35,3), Закарпатській (35,3) та Чернівецькій (34,5) областях. У шести регіонах приріст частки сільськогосподарської продукції населення знаходився в межах від 20 до 30 відсоткових пунктів. Менше ніж на 20 відсоткових пунктів збільшилася питома вага цих господарств в 16 регіонах, або в абсолютній їх більшості. З них найменші зростання характерні для Київської (5,4 в. п.), Чернігівської (5,9 в.п.), Сумської (8,2 в.п.) та Вінницької (9,9 в.п.) областей. Виняткове положення в даному контексті займає Черкаський регіон, в якому за період дослідження частка виробництва валової продукції сільськогосподарства господарствами населення скоротилася на 1,0 відсоткових пунктів.

Якщо в 1990 р. частка виробництва валової продукції сільськогосподарства господарствами населення знаходилася в межах від 20,7 % (Харківська область) до 59,5 % (Закарпатська область), а розбіжність складала 38,8 в. п., то внаслідок структурних зрушень за даним показником різниця між

Таблиця 1. Частка виробництва валової продукції сільського господарства господарствами населення за регіонами, %

Регіони	Роки							2013 р. +/- до 1990 р., в. п.
	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	
Україна	29,6	61,6	59,5	51,7	48,2	49,3	46,0	16,4
АР Крим	21,6	47,5	45,8	55,2	52,6	54,8	56,9	35,3
Вінницька	30,7	55,3	61,1	48,8	45,9	46,4	40,6	9,9
Волинська	40,8	79,7	79,5	73,3	71,3	69,5	68,1	27,3
Дніпропетровська	26,1	60,3	49,0	41,4	40,0	42,4	38,4	12,3
Донецька	24,2	63,5	60,1	48,7	47,9	49,8	49,6	25,4
Житомирська	37,7	67,0	72,8	67,2	61,7	58,8	55,9	18,2
Закарпатська	59,5	94,6	95,4	96,2	94,9	94,5	94,8	35,3
Запорізька	21,8	50,1	48,6	42,6	41,7	50,6	49,3	27,5
Івано-Франківська	54,8	90,2	90,2	79,1	72,1	69,8	68,8	14,0
Київська	26,8	56,1	39,7	36,4	34,7	34,1	32,2	5,4
Кіровоградська	21,1	52,6	48,9	43,1	36,5	39,8	34,7	13,6
Луганська	25,2	63,0	55,3	48,1	43,1	43,9	44,0	18,8
Львівська	51,7	90,2	89,6	74,7	73,2	70,0	67,1	15,4
Миколаївська	24,5	46,8	53,1	47,8	45,6	49,2	43,7	19,2
Одеська	27,0	54,2	54,8	51,8	52,0	56,6	46,0	19,0
Полтавська	22,2	47,4	46,6	40,3	36,4	38,3	34,5	12,3
Рівненська	42,3	77,3	79,7	75,2	73,6	71,9	71,3	29,0
Сумська	26,7	54,9	57,7	51,6	41,1	39,3	34,9	8,2
Тернопільська	36,6	73,1	70,8	59,1	55,3	53,3	53,0	16,4
Харківська	20,7	55,0	53,5	48,7	45,0	48,1	44,5	23,8
Херсонська	24,5	52,3	59,8	55,4	51,6	60,8	53,2	28,7
Хмельницька	31,7	59,0	67,7	55,0	50,6	46,6	42,5	10,8
Черкаська	25,2	50,6	44,7	26,2	24,8	24,6	24,2	-1,0
Чернівецька	42,0	81,8	87,2	78,4	76,0	75,8	76,5	34,5
Чернігівська	32,8	65,5	59,6	50,3	45,5	40,5	38,7	5,9

Джерело: розраховано за [4, с. 225].

регіонами збільшилася. Адже у 2013 р. мінімальне значення питомої ваги виробленої господарствами населення сільськогосподарської продукції в загальному її обсязі становило 24,2 % (Черкащина), а максимальне — 94,8 % (Закарпаття). Тобто різниця між регіонами на поточний період складає 70,6 в. п., або збільшилася в аграрному секторі на 31,8 відсоткових пунктів.

На доцільність подальшого розвитку господарств населення в якості аграрного товаровиробника країни вказує їх роль в аграрному виробництві в минулому і в теперішній час, перспективність трансформації в дрібнотоварні підприємницькі суб'єкти, важливість відтворювальної функції стосовно сільського трудового потенціалу. Вагомим є також той факт, що вони досягають паритету з сільськогосподарськими підприємствами за розміром частки виробництва валової продукції за наявності менших виробничих ресурсів, зокрема в частині основного засобу аграрного виробництва — площі сільськогосподарських угідь, динаміка яких наведена в офіційній статистиці [4, с. 80]. Аналіз статистичних даних показує, що протягом періоду дослідження частка сільськогосподарських угідь господарств населення, маючи позитивний тренд, за параметрами поступалася значенню відповідного показника сільськогосподарських підприємств. На поточний період різниця між ними становить 12,4 в. п. на користь підприємств.

Виходячи з динаміки частки виробництва валової продукції сільського господарства господар-

ствами населення та площі сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників і землекористувачів, правомірно зробити наступні узагальнення. Перший полягає в тому, що за період дослідження площа угідь сільськогосподарських підприємств скоротилася на 47,2 %, тоді як аналогічний ресурс господарств населення збільшився майже у 6 разів. При цьому сільськогосподарські підприємства, на відміну від господарств населення, мають значні можливості щодо використання кредитно-фінансового забезпечення, вищий техніко-технологічний рівень виробничо-господарської діяльності, можуть користуватися перевагами великомасштабного виробництва та висококваліфікованими кадрово-управлінськими ресурсами. Другий полягає у тому, що за одних і тих же умов в аграрному секторі господарства населення демонструють загалом дещо вищий рівень результативності використання земельних ресурсів ніж сільськогосподарські підприємства. Ця перевага зберігається із попереднього минулого. Так, у 2000 р. за площею сільськогосподарських угідь підприємства переважали господарства населення у 3,5 рази. Проте у останніх частка виробництва валової продукції сільського господарства була вищою за аналогічне значення показника сільськогосподарських підприємств майже у 1,3 рази. Третій — відносно зниження результативності використання земельних ресурсів господарствами населення, що корелює зі стрімким скороченням сільського населення, чисельність якого, згідно даних офіційної статистики [4, с. 29], станом на початок 2014 р.

по відношенню до 2002 р. скоротилася на 1,78 млн осіб, або на 11,8 відсотки.

Розвиток господарств населення в сільській місцевості визначається низкою регіональних чинників, до складу яких відносяться природно-кліматичні умови, рівень організації сільськогосподарського виробництва, а також регіональна політика щодо фінансування соціальної сфери села, реалізації інноваційно-інвестиційних проектів на сільських територіях, розбудови інфраструктури ринку агропродовольчих товарів.

Обласними державними адміністраціями прийняті Стратегії економічного та соціального розвитку відповідних регіонів до 2020 року, в яких передбачаються заходи в частині розбудови ринкової інфраструктури та створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу в аграрній сфері. З метою реалізації положень Стратегій у сфері підтримки малих форм господарювання на селі необхідно обласним та районним управлінням агропромислового розвитку, а також місцевим органам врядування розробити програми підтримки господарств населення. Такі програми мають передбачати не лише форми інформаційної та консультативної допомоги сільським домогосподарствам, а і сприяння формуванню результативних організаційно-економічних механізмів взаємодії малих та крупно товарних аграрно-промислових суб'єктів господарювання на основі становлення довгострокових субпідрядних відносин між ними.

Розвитку багатокладності на селі, зростанню потенціалу дрібних форм господарювання сприятиме розробка та реалізація комплексу заходів, до числа основних з яких варто віднести:

- стимулювання в сільській місцевості розвитку горизонтальної, вертикальної та латеральної диверсифікації виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності та господарювання;

- міжгосподарське кооперування аграрних товаровиробників у частині спеціалізації їх виробничо-господарської діяльності, її диференціації та диверсифікації;

- використання суб'єктами аграрного господарювання маркетингового управління як умови одержання гарантованого доходу та прибутку;

- створення у сільській місцевості вертикальних маркетингових структур на основі розвитку агропромислової інтеграції;

- підготовку фахівців аграрного маркетингу та їх працевлаштування в сільській місцевості;

- розвиток сільської ринкової інфраструктури;

- формування привабливих соціально-економічних та політико-правових умов для інвестування розвитку сільських домогосподарств;

- створення маркетингових груп для просування на внутрішній та зовнішній ринки

продукції та послуг сільських домогосподарств;

- активізація зовнішньоекономічної діяльності аграрних суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведені дослідження динаміки частки виробництва валової продукції сільського господарства господарствами населення показують, що радикальні зміни відносин власності в аграрному секторі позитивно, з позицій економічної результативності, відбилися на розвитку даної категорії сільськогосподарських товаровиробників. Проте закладений в трансформаціях потенціал з середини першого десятиріччя 21 сторіччя був вичерпаний, потребуючи нових підходів щодо розвитку господарств населення. Існуючі регіональні особливості в структурних зрушеннях частки господарств населення в аграрному виробництві свідчать про необхідність опрацювання організаційно-економічних напрямів посилення виробничої та комерційної функції домогосподарств у сільській місцевості з урахуванням сукупності економічних, соціальних, природно-кліматичних та інших регіональних факторів впливу.

Література:

1. Прокопа І.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2011. — 240 с.
2. Пасхавер Б.Й. Малі форми аграрного виробництва / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. — 2013. — № 11. — С. 18—26.
3. Макаренко П.М., Мельник Л.Л. Економічний потенціал різних форм аграрних господарств / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 89—97.
4. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2013 рік / Державна служба статистики України; ред. Н.С. Власенко. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2014. — 399 с.

References:

1. Prokopa, I.V. and Berkuta, T.V. (2011), *Hospodarstva naselennia v suchasnomu ahrarnomu vyrobnytstvi i sil'skomu rozvytku* [Households in modern agricultural production and rural development], NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia, Kyiv, Ukraine.
 2. Paskhaver, B.J. (2013), "Small forms of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 18—26.
 3. Makarenko, P.M. and Mel'nyk, L.L. (2011), "The economic potential of different forms of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 89—97.
 4. Vlasenko, N.S. (2014), *Sil'ske hospodarstvo Ukraini. Statistichnyi zbirnik za 2013 rik* [The Ukrainian agriculture. Statistical Yearbook for 2013], TOV "Avgust Treid", Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 07.04.2015 р.*